

A SZEGEDI TANYAI KÖZSÉGI ELEMI NÉPISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSI SZERZŐDÉSE 1907-BŐL

SÁRKÖZI ISTVÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter által előterjesztett 1868. évi magyarországi, a XXXVIII. tc., népoktatási törvény, a korabeli Európa országai-ban érvényben volt közoktatási törvények között az egyik leghaladóbb, a feudálkapitalista rendszer egyik legkorszerűbb törvénye volt, amely igen bonyolult társadalmi erők harcában született meg. A konzervatív reakciós erők és a liberális nemesség és polgárság, a fokozatos és lassú haladás híveinek kompromisszumaként elfogadott törvény a népoktatási intézetek alapításáról és fenntartásáról úgy rendelkezett, hogy minden községben a hitfelekezetek, ahol híveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn és állíthatnak nyilvános népoktatási tanintézeteket. Az intézményekben a tanítókat s tanárokat maguk választhatják, azoknak fizetését maguk határozzák meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is maguk dönthetnek.¹ A törvény rögzítette azonban a népiskolákban kötelező tantárgyakat, amelyek a felekezeti iskolákra is kötelező érvényűek. *A törvény 10. §-a az iskolafenntartók körét szélesítve megállapította, hogy „népoktatási tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a hazában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam.”*²

Mint látható, a törvényhozás túlságosan is széles partikuláris alapokra fektette a népiskolai intézmények sorsát, hosszú történelmi távlatban, amelyre alapozva az egyházak klérusa (legerőteljesebben a katolikus) elsőbbséget élvezhetett az iskolai képzésben s nevelésben közel nyolc évtizeden át, és a törvény sok-sok huzavonára adott lehetőséget egy-egy elemi iskola szervezése, felépítése és fenntartása kérdésében. A címben jelölt tárgykör megvilágításául fontos megjegyezni, hogy a népoktatási törvény (5. §) az elemi népiskolák állítását kötelezővé tette mindazonokon a helyeken, helységeken, vagy egy órányi járású kerületben fekvő több helységben, tanyákon vagy pusztákon, ahol 5 évi átlag szerint legalább 40 tanköteles gyermek van.³ A rendes mindennapi iskolai tankötelezettség a 6 éves kort betöltött s 12 éves korig terjedt ki, az ismétlő s továbbképző iskolai tankötelezettség pedig 12—15 korhatárt jelölt meg.

A törvényhez kiadott végrehajtási utasítás, a XXXVIII. törvény elfogadása előtt létesített iskolák fenntartói státuszát változatlanul ismerte el. Csongrád megyében és Szeged szabad királyi város közigazgatási területén addig szervezett és a megépített, vagy a bérelt házakban megnyílt elemi népiskolák nagy többsége,

¹ Lévay F.—Morlin E.—Szuppán 1893. 216.

² Uo. 216.

³ Uo. 556.

a város tulajdonában levő községi jellegű iskola volt. Szeged város vezetői és az adófizetők súlyos anyagi terheket vállaltak magukra az elemi népoktatás fejlesztése érdekében, s megkülönböztetett figyelmet fordítottak a népiskolai intézmény gyarapítására. Szegeden már 1868-ban 22 tanyai és 7 városi elemi iskolában s öt magán iskolában is tanítottak. Szegedre — de Csongrád megyére is érvényes —, hogy az 1850 után alapított s a tanítás előtt megnyitott elemi népiskolák, azok jogi státusát tekintve — szemben Erdélyben és a dunántúli megyékben s nagyvárosokban kialakult helyzettel —, meghatározó szerepet tölthettek be a megyei és városi közigazgatási szervek. Szeged, a főváros után az ország legtöbb és egyben nagyszámú tanulót befogadó tanintézetével elismerést kivívott nagyvárosa, a mintegy 816 négyzetkilométer kiterjedésű közigazgatási területén. Évtizedeken át szinte kizárólag a saját anyagi forrásaiból fedezte iskolai intézményeinek fenntartását, iskolai berendezését, fűtését, takarítását s egyéb dologi kiadásain kívül a tanítók díjazását is. Több felekezeti iskola dologi és személyi ellátásához is támogatást nyújtott. Az állami kasszából pedig nagyon gyérecskén csordogált a népiskolai oktatáshoz. A felekezeti hatóságok, a klérus — az izraelita egyház kivételével — az anyagi lehetőségein jóval alul vállalt teherviselést a széles néptömegek gyermekeinek elemi iskolai képzéséből.

Szeged áldozatvállalását pénzben kifejezve más nagyvárosokkal és néhány megyével összevetve, és Csongrád megye elemi népoktatásra fordított kiadásait az 1906—1907-es évekből származó adatokkal is érzékeltetjük.

Győr városa	151 897 koronát
Pozsony tjv.	283 518 koronát
Pécs tjv.	188 632 koronát
Szabadka tjv.	207 632 koronát
Újvidék tjv.	107 329 koronát
Kecskemét tjv.	179 150 koronát
Hódmezővásárhely tjv.	152 026 koronát
Szeged tjv.	309 144 koronát
Csongrád vármegye	348 068 koronát
Árva vármegye	135 646 koronát
Baranya vármegye	515 914 koronát
Fejér vármegye	377 509 koronát
Komárom vármegye	374 209 koronát
Nógrád vármegye	452 637 koronát
Veszprém vármegye	454 789 koronát
Zala vármegye	818 540 koronát

Az előbbi adatokban nem szerepel a természetbeni juttatás, pl. lakás, lakbér, tűzifa stb. — a tanítói javadalmazás egy részét, vagy számottevő hányadát jelentő kiadás.⁴ Mint a fenti adatok is bizonyítják, Szeged jó néhány kiemelt nagyvárosnál többet költött a népoktatásra.

Ami az iskolafenntartók körét illeti, amint a korabeli országos felmérésekből kitűnik, kiemelkedő helyet foglaltak el az egyházak. Az 1905—1906. tanévben, az akkori magyarországi elemi iskolák statisztikája szerint, a 2046 állami és az 1406 községi iskolával szemben róm. kat. egyházi volt 5305 elemi népiskola, 1963 volt görögkatolikus, 1903 református, 1331 ágostai evangélikus, 1731 görögkeleti, 466 izraelita, 36 unitárius és 8 protestáns egyházi volt.⁵

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények 31. k. A Magyar Szent Korona országai népoktatásügyének az 1903—1908. évekre vonatkozó adatai. Bp. 1913. 354—358.

⁵ Uo. 84.

Az 1868 utáni kormányok a magyar történelmi egyházak történelmi érdemeire, a szent-istváni hagyományokra hivatkozva elsőbbséget biztosítottak az egyházaknak nemcsak az iskolák alapításában, hanem az iskolai nevelésben s oktatásban is. Az egyházak privilégiumát erősítő iskolapolitika éles bírálatot váltott ki a kor haladó szellemű pedagógusai, neveléseméleti szakírói, s a Magyarországi Szociáldemokrata Munkáspárt részéről. A dualizmus korabeli országos és helyi sajtóban gyakran jelentek meg határozott s érvelő bírálatok az elemi népoktatási intézményt felekezetesítő kormánypolitika és gyakorlat ellen. A belügyminiszter engedélyével megjelent *Néptanoda* című nevelés-oktatásügyi hetilap 1896-ban, majd az 1909-től megjelenő *Tanító* című hetilap számos cikkben vitatta az elemi népoktatási intézmény megosztottságát, az elemi iskolák felekezettek szerint történt megosztását és községi, magán- és állami tagolódását. Lényegét tekintve ebből a megosztottságból igen sok gond, baj, nevelési hiba származott, a fenntartási költségek irracionális megosztása s növekedése miatt a tanítók illetményében és egész társadalmi helyzetében eltérő jelenségek keletkeztek. Ebben az időben az elemi és általában a közoktatás szervezete szervi bajainak nagy része az iskolaszervezet irracionális megosztottságában keresendő. A *Néptanodában Bányai Jakab* arra a következtetésre jutott, hogy az „Olyan állam, amelyben rom. kat., szerb, román, zsidó stb. igazságok léteznek és dominálnak az iskolában, nagyon nehezen tud a boldogulás horgonyába evezni.”⁶ S leszögezi, hogy „a közoktatási kormányunknak az iskola államosítása tárgyában elfoglalt (az állam által az egyházaknak előnyt biztosító) álláspontját... a magyar tanítóság színe-java nem teheti magáévá.” — írja a szerző. A századforduló népoktatásügyét vizsgálva a legfejlettebb berendezkedésű tőkés országokban a közoktatásban, köznevelésben az állam törvényesen biztosította a maga primátusát, s csupán megosztotta az iskolai nevelést az egyházakkal. Az iskolafelügyelet dolgában is a meghatározó szerepet fenntartotta az állami intézménynek. Az 1882. évi francia népoktatási törvény állami kezelésbe vette a kötelező népoktatást, s a községek kötelezettségévé nyilvánította az iskolák építését, fenntartását, de az állam ehhez pénzügyi támogatást biztosított.⁷

Az 1900/1901. iskolai évben Szeged város területén 67 elemi népiskolában s 89 tanteremben tanítottak 14 945 tanköteles korú gyermeket, 208 tanító munkálkodása mellett.⁸ A 12—15 éves korú tanköteles gyermekkel együtt 20 944 tanulónak kellett volna hely. Az 1906/1907. tanévben Szegeden a 6—12 éves tanköteleseknek 71,9%-a járt iskolába, de csak többnyire az I—IV. osztályba. Összehasonlításként néhány más város és megyei adatot közlünk. Az 1906. évben Csongrád megyében be sem iratkozott az elemi iskolába a 6—11 éves tanköteles gyermekeknek 21,9%-a, Kolozsváron kereken 20 százalék, Debrecenben 23%, Hajdú megyében 17, Nagyváradon 15,6, Szabadkán 24,2, Zala vármegyében 10,8, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében 24,8, Kecskeméten 14,2%-a — amint ezt az 1913. évi kiadású, Magyar Statisztikai Közlemények 31. kötetében a Magyar Szent Korona Országai népoktatásügyének az 1905—1908-as évekre vonatkozó adataiból is kitűnik. A szegedi népoktatási helyzetenél voltak jobb és rosszabb eredményeket elért városok és — arányosítva — megyék. Az illetékes előljáróságok, vezetők, tanfelügyelőség és az egyházak papjai is szorgalmazták s igyekezetükkel segítették a beiskolázást, az iskolai tanítást, az analfabetizmus csökkentését. A városnak a népoktatásra fordított pénzügyi kiadásai sem tükrözik eléggé a százalékosan kimutatható beiskolázási

⁶ Néptanoda, XXIX. évf. ápr. 18. 16. sz. 1—2. Pécs.

⁷ V. K. M. 1928. 10, 13, 15.

⁸ Statisztikai Évkönyv az 1901. évről. Bp. 1902. 302—304. 1.

eredményt. Ugyanis a szociális viszonyok, a sokféle járhatatlan utak, a tanyáktól messze levő iskolák és néhol a szülők közömbössége is akadályozták a népoktatási törvény megvalósulását.

Az állam egyetlen elemi iskolát sem épített és nem vett kezelésbe, csupán a tanítók illetményéhez járult hozzá a vallás és közoktatásügyi miniszter. A 67 elemi népiskola fenntartói voltak: 53 iskola a város kezelésében; felekezeti: izraelita 2, ágostai 2, görögkeleti 1, római katolikus 4, és 5 magániskola volt. S ekkor *éven-te Szeged városa már 413 262 koronát költött az elemi iskoláira a saját költségvetéséből. Csak a Szentgyörgyi iskola építési költsége 1903-ban 143 000 koronára rúgott.* Az iskola 14 tantermével a város legnagyobb elemi iskolája volt akkor — a tervek szerint.⁹ Folyamatban volt a Rókusi elemi iskola terveinek elkészítése 12 tanteremmel, noha annak építési tervét már 1890-ben elfogadták. Az újszegedi elemi iskola olyan rossz állapotban volt, hogy 1905-ben két osztályát ideiglenesen magánházban helyezték el.

A rókusi iskola építésének elhúzódása, a külterületi iskolák szűkös volta — többsége 1-2 tantermes volt — kapcsán írta a kortárs újságíró: „Nincs elegendő iskola, tanterem, zsúfoltak az osztályok. Néha két osztályt tanítanak egy tanteremben.”¹⁰ Megjegyezzük, hogy az egy-két tantermes elemi iskola nem szegedi sajátosága volt a népoktatási intézménynek, hanem a korabeli magyarországi elemi népiskolák zöme ilyen volt. Így például *Árva vármegye* 111 elemi iskolájából 82, *Baranya vármegye* 408 iskolája közül 332, *Debrecen* t.j.v. 30 elemi iskolájából 8, *Temesvár* 20 ilyen iskolájából 6 volt egy osztálytanítós iskola.¹¹ Az elemi iskolák szegediekhez hasonló zsúfoltsága ugyancsak országos gondot jelentett.

A tankötelezettségi törvény és a helyi rendeletek, amelyek a beiskolázás szigorú betartására kötelezték a szülőket, gyámokat, nem állt összhangban a pénzügyi lehetőségekkel. A tanköteles gyermekek ezrével maradtak távol az iskolától. Csak az 1906/1907. tanévben a városban 3379 gyermek „kódorgott” iskolátlanul.¹² Két év alatt 2400-zal gyarapodott az iskolában tanulásra kötelezett gyermekek száma. S a külterületi, tanyai iskolákat is elkerülte mintegy 2500 iskolaköteles gyermek. A város tanyai iskoláinak száma 41 volt az 1905/1906. tanévben.

A tanfelügyelői jelentés rámutatott arra, hogy 1906-ra a város hatósága felépítette Szegeden a felsővárosi iskolát és szeptemberre befejeződik a Móra iskola építése is. Az új tanév kezdetére átadják rendeltetésének.¹³

A tanfelügyelő jelentése realisan, de komoran elemezte az elemi népoktatási intézmény iskoláinak állapotát, s szólt a rendkívül nagy zsúfoltságról az osztályokban, s az iskolákban, rámutatott a tanítói fizetések elégtelenségére. *A városi költségvetésből már évi 60 000 koronát költött csak a tanítók kifizetésére.* S végül, de nem utolsósorban rámutatott arra, hogy *39 új tanyai iskolára lenne még szükség, ami félmillióba kerülne.*¹⁴

Sok nehézséget okozott a tanítói állások betöltése, főleg a tanyai iskolákban,

⁹ Szegedi Napló, 1903. XXVI. évf. márc. 18. 4. „Mennyibe kerülnek a szegedi iskolák?”

¹⁰ Szegedi Napló, 1905. szeptember 26. 233. sz. 3.

¹¹ Magyar Statisztikai Közlemények 31. 1913. 136—137.

¹² Szegedi Napló, 1907. XXX. évf. január 16. 1. „Akik nem járnak iskolába”, CsmL. Szeged, IV. B. 1425. I. ált. KB 192/1908. KB sz. A tanfelügyelő jelentése az 1906/1907. tanévi állapotokról. Közli, hogy az 1900. évi népszámlálás szerint a tanköteles gyermekek száma 20 483. A tanítók száma 159, s egy tanítóra 118 tanuló jut. Legalább 60—70 tanítói állásra lenne szükség.” Magyar Statisztikai Közlemények. 31. A Magyar Szent Korona Országai népoktatásügyének az 1903—1905. évekre vonatkozó adatai. Bp. 1913. 136—137.

¹³ CsmL. IV. B. 1425, fond. I. KB. kir. tanfelügyelő jelentése 1906. július 22.

¹⁴ Szegedi Napló, XXX. évf. 1907. január 16. 14. sz. 1.lap.

mégpedig nem a pályázók száma volt kevés, hanem főként az alacsony fizetések, amelyek el-elmaradoztak, s a tanító kedvező helyzetben érezhette magát, ha: 1. állami hozzájárulást, azaz kiegészítést kapott a VKM-től, 2. ha díjszerződés kedvező volt és megkapta a lakbért, a kukoricát (törökbúzát), a magyar búzát, a petróleumot, a tűzifát, a gyertyát. 1905-ben a meghirdetett 11 tanítói állásra 165 jelölt pályázott a szegedi iskolaszékhez.

Már 1905-ben a szegedi iskolaszék szorgalmazására a város hatósága *Berzeviczy Albert* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult állami segélyért, az új iskolák építéséhez és a tanítói fizetések rendezése érdekében. A miniszter azonban csak az új tanítói fizetések 400 forinttal történő évi kiegészítésére adott ígéretet, s mivel az építkezési költségekhez legalább félmillió forint hiányzott, ezért a város újabb kérést továbbított a miniszterhez. A VKM a maga részéről — mintegy ellensúlyozásként — 20 új tanyai iskola felállítására kötelezte a várost.¹⁵

Részleges méltányossággként a miniszter 9 új tanítói állás szervezésének engedélyezésével együtt, az új állásokra alkalmazandó 5 férfi és 4 tanítónő fizetését — másokéval együtt évi 400 koronáról 800-ra egészítette ki, +40 koronát tanszer-ellátmány címén. A tanyai tanítók kerültek kedvezőbb helyzetbe, mégpedig évi 200 korona plusszal a városi kollégáikkal szemben. A város tanácsa kénytelen volt elvetni a 10 új tanyai iskola megépítésére utasító miniszteri igényt. *Említést érdemel, hogy Szeged elemi népiskoláiban sok délvidéki — köztük több száz szerb, horvát, bunyevác és szlovén — jobbra tehetősebb polgár s gazda gyermeke felvételt nyerte. 1906-ban már egyezernél is többen voltak a szegedi iskolákban, növelve az amúgy is permanens zsúfoltságot az osztályokban.*¹⁶

Az 50%-os pótdóval megterhelt iskolafenntartási és építési kiadások nyomozóterhet jelentettek a városnak, adófizetőinek.

De a város példátlanul magas terheket volt kénytelen vállalni, amikor a népesség legszegényebb rétegei számára is utat nyitott az elemi népiskolába. De amíg más városokban, például Hódmezővásárhelyen, Debrecenben, Kolozsvárott a felekezetek is több terhet vállaltak e nemes ügy érdekében, s lényegesen kisebb volt ott a községi teherviselés, Szegeden éppen fordítva volt. S végül az állam, a kormányok Szegedet gazdagnak tekintették ahhoz, hogy Budapest után elemi, polgári, gimnáziumi iskoláira, a tanítóképzőre — a közművelődési intézményekre legtöbbit költő város, tovább viselje a terheket. *A századforduló után mind nyilvánvalóbbá vált, hogy Szeged városának e tűrőképessége véges, s az államkincstárnak zsebébe kell nyúlnia a tetemesen megnövekedett iskolai költségek viselésére.* Nos, ez 1906—1907. években napirendre és dűlőre jutott. A szegedi közigazgatási bizottság ülésein, s az iskolaszék tanácskozásain már 1899 óta mind gyakrabban vetették fel az iskolák, köztük többségben a tanyai elemi iskolák és a polgári iskolák államosítását. S a sajtóban is gyakran került szóba az államosítás ügye. A Szegedi Napló 1906. október 23-i száma már arról írt: „Létrejött a tanyai iskolák államosításáról szóló egyezmény, s ezzel együtt a tanítók fizetésemeléséről is intézkedő határozat”. 1907 elején a vallás- és közoktatásügyi miniszter valóban Szegedre küldte *Scossa Dezső miniszteri tanácsost*, hogy megtárgyalja a város vezetőivel a városi iskolák államosítását.¹⁷

¹⁵ Szegedi Napló, 1905. jún. 8. 158. sz. 7., 1905. január 22. 19. sz. 7. „A Kultuszminiszter a szegedi tanítókért és a népiskoláért.” CsmL. Szeged, IV. B. 1125. Közigazgatási Bizottság iratai KB 7/1905. irat.

¹⁶ CsmL. Szeged. IV. B. 1425. I. KB 53/1906. Platz Bonifác tankerületi igazgató jelentése az 1906. I. félévéről.

¹⁷ Szegedi Napló, 1906. okt. 23., 11. Szegedi Napló, 1907. január 20., február 6. „A tanyai iskolák államosítása”.

Megjegyezzük, hogy a szegedi tanyai iskolák államosításában semmi szerepe nem volt a nemzetiségekkel szemben mutatkozó nacionalista politikának. Az államalapítás ezredik évére felépült, majd az 1905—1910 között épített állami iskolák többsége éppen a román, német s délszláv nemzetiségek lakta területen létesült — így azok közművelődésének lehetőségét javították. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium nem volt „szűkmarkúbb” a egyes nemzetiségű felekezeti iskolák állami támogatásával. Szeged kulturálisan vonzó és kisugárzó hatása a Délvidékre nem a tanyai iskoláinak az államosításával következett be, hanem a polgári iskoláinak, gimnáziumainak és a Tanítóképezdájének jó hírneve révén.

Ennyit az előzményekről, az államosítást kiváltó okokról.

Mielőtt az állam tulajdonába való átadásról szólnánk, ideillik annak megállapítása, hogy az egyházi és világi konzervatív erők, amelyek 1868-ban és azt követően oly elszántan hadakoztak a népoktatási intézmény államosítási tendenciájával szemben, viszonylag könnyen belenyugodtak ezúttal az államosítás tényébe. A Csongrád megye és Szeged szabad királyi város tanfelügyelője 1907. szeptember 15-i jelentésében közölte, hogy „A külterületi községi iskolák államosítása befejeződött és 40 tanítót neveztek ki vezetésükre. Jóváhagyták 10 új tanyai iskola építését is. Sőt! 1908. szeptember 1-től a községi polgári leányiskola is államosítva lesz.”¹⁸ Az államosított iskolák alapítására külön igazgatóságot szerveztek, s annak első igazgatója Fülöp József lett. A szegedi tanyai iskolák államosítását a vallás- és közoktatásügyi miniszter 3157/907. számú rendeletével helyezték nyugvópontra.

A szerződést *Lázár György polgármester*, Szeged város közönsége nevében *Scossa Dezső királyi tanácsos*, tanfelügyelő kötötték meg. *Ez a dokumentum Szeged város külterületi tanyai, községi elemi népiskoláinak állami kezelésbe való átadásáról szól, szerződésbe foglalja a szegedi tanyai népoktatás kifejlesztése ügyében a város törv. hat. bizottságának 1907. évi 111. sz. határozatát.* A szerződést a belügyi és a vallás- és közoktatásügyi miniszter hagyta jóvá, s az 40 tanyai községi népiskolára terjed ki.

A szegedi tanyai iskolák — 40 iskola — államosításának közvetlen és meghatározó oka az volt, hogy az 1868. évi XXXVIII. tc.-nek 35. §-a értelmében a községi népiskolák fenntartási költségeinek előállítása céljából, a község polgáraitra kivethető állami egyenes adóknak 5%-át meg nem haladható iskolai pótagó volt kivethető. Szeged városa pedig már 50% fölött állt a pótagók fizetésével a községi iskolák fenntartásához.¹⁹ Ez adott alapot a város vezetésének ahhoz, hogy a tanyai iskoláinak az államosítását kezdeményezze. A községi iskola állami kezelésbe vételét, államosítását lehetővé tette törvényes keretek között az 1868. évi népiskolai és az 1876. évi XXVIII. tc. végrehajtási utasításában megfogalmazott 5. §-a, a népoktatási törvény 80. §-a alapján.²⁰

Szeged város képviselői és a VKM képviselője által törvényesített „szerződés” 20 pontban fogalmazta meg az államosítás következményeit, Szeged város törvényhatóságának és polgárainak jogállását s az állam által átvett teherviselést.

1. Állami tulajdonba s kezelésbe került tehát Szeged valamennyi, 40 tanyai elemi iskolája. Ezenkívül a város átadta ideiglenesen az úgynevezett Nagy István dűlőben levő ideiglenes iskolát addig, amíg az új felépül, s a szentmihályteleki iskola telkét is.

¹⁸ CsmL. Szeged. IV. B. 1425. III. KB. 76/1907. KB sz. Szeged, szab. kir. város törvényhatósági bizottságának 1907. éai február 20-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Különnyomat.

¹⁹ CsmL. Szeged. IV. B. 1425. f. III. KB. a. 72/1907.

²⁰ Az 1868. évi XXXVIII. tc. végrehajtási utasítása a VKM 1877. évi nov. hó 21-én kelt 26005 sz. rendelete. Utasítás a polgári községek számára. Bp. 1876. 32. o. Magyarországi Népoktatásügy szervezete és közigazgatása I. k. Bp. 1893. 243.

2. A város megfelelő leltár és telekkönyv alapján örök használati joggal adta át a kincstárnak az iskolaépületeket; azok telkét — szertárakkal, taneszközökkel. Sőt, a város kötelezte magát arra nézve, hogy a rossz állapotban levő iskolák épületeit tataroztatja, a hiányzó tanfelszereléseket pótolja a szerződéstől számított két éven belül. Továbbá az iskolákhoz szolgáló 1 szobás tanítói lakásokhoz még 1 szobát épít, kárpótlás követelése nélkül.
3. Kötelezte magát Szeged törvényhatósága arra is, hogy a külterületen a jövőben épülő mindegyik új iskola részére a korábbi 800 négyszögöl terület helyett 1200 négyszögöl helyet ad, amelyből 400 négyszögöl a tanító kertjét képezi.
4. Az e pontban rögzített feltételek értelmében *Szeged város még a szerződés megkötésétől számított 1 éven belül 10 új tanyai (külterületi) elemi iskolát létesít, a VKM 1897. évi 72370. sz. rendelettel kiadott utasításban foglalt követelményeknek megfelelően, majd az azt követő minden évben 5-5 új iskolát ad át a fenti előírásokban foglaltak szerint mindaddig, amíg a 38 új iskola létesül.*²¹ Az említett 1897. évi rendelet tartalmazta az elemi iskolák építkezési mintatervét, a tanterem és az iskolához tartozó telek méreteit, valamint az egészségügyi követelményeket. Kötelezte magát a város vezetése arra is, hogy az elemi iskolák fenntartására kivetendő 5%-nyi póttadó összegét az állami kincstár pénztárcájába rendesen befizeti.
5. A város vállalta, hogy a tanítók fizetésének 40 000 koronát kitevő összegét minden negyedév 1. napján befizeti az állami kincstárnak, megjegyezve, hogy a határidő be nem tartása esetén 5%-os késedelmi kamatot fizet.
6. A város kötelezte magát továbbá évi tízezer (10 000) korona fizetésére az állami adóhivatalnak, a 40 iskola helyiségeinek fűtési, tisztogatási, tanítói szolgáltatás díja költségeinek megváltása címén.
7. A tanítói állások után személyenként évi 24 korona díjat fizet a város az állami adóhivatalba.

A továbbiakban a szerződés többi pontjában foglaltakat összevontan és összefüggésekben tárgyaljuk.

A szerződésben az állam, a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kötelezte magát arra, hogy 1907. szeptember 1-től kezdődő hatállyal a 40 tanyai iskolát átveszi, gondoskodik a szerződés szerint átvett és az újonnan létesítendő állami iskolák személyi és dologi szükségleteinek fedezete iránt + a város által a szerződés szerint fizetendő általány terhére. *A VKM kötelezte magát arra, hogy az elemi iskolai tanerőknek illetményeként évi 1000 (egyezer) koronát, továbbá az azt kiegészítő pótlékokat fizet s a tanítókat állami iskolai tanítókká kinevezi.* A VKM: a kincstár képviselője kötelezettséget vállal arra nézve, hogy gazdasági gyakorlati oktatás elősegítésére gondoskodik a tanítók gazdasági ismeretekkel való kioktatásairól, az iskolák mellett — a gazdasági jellegű ismétlő, illetve „továbbképző” iskolák mellett gyakorló területet és ehhez felszerelést biztosít.²²

A szerződés értelmében a város által felépítendő 38 új iskola költségéhez a királyi kincstár kölcsönt nyújt a városnak, a felvett kölcsönt a felépült iskolákra az állam visszatéríti. Nem meglepő, hogy a szerződés 12. pontja kimondja: *az oktatás az összes tanyai iskolákban magyar nyelvű és díjmentes lesz, s a tanulók csupán felvételi díjat tartoznak fizetni fejenként 50 fillért.*

A rendelkezés e megfogalmazása megfelel az 1868. évi XXXVIII. népoktatási törvényhez 1876-ban kiadott végrehajtási utasítás 51.§-ában foglaltaknak, amely

²¹ Id. mű 405.

²² Cs. m.-i Közig. B. iratok IV. B. 1425. III. kútfő 72/1907. A szerződés melléklete.

szerint „A szegénységöket kimutató gyermekek tandíjat nem fizetnek.”²³ Ezelőtt a szegedi iskolákban a helybeliek 2,50, a vidékiek pedig 4,50 forintot fizettek. Ugyanakkor az 1908. évi XLVI. törvénycikk „Az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről” így fogalmaz: Az állami, községi és hitfelekezeti elemi népiskoláknak úgy a mindennapi, mint ismétlő-tanfolyamában a tanítás teljesen ingyenes, miért is ezen népiskolákban sem tandíj, sem az 1891. évi XLIII. tc. 10. §-ában megállapított 30 filléres járulás nem szedhető.” Mindezen iskolákban legfeljebb 50 fillér beíratási díj szedhető az iskolába felvett minden egyes tanuló után...”²⁴ *A Szeged környéki tanyai iskolák államosítását taglaló szerződés 12. pontja egyértelműen teljes tandíjmentességet állapít meg és csak 50 fillér beíratási díj befizetését írja elő kötelező érvényel. Csak erre is jócskán várni kellett.*

A szerződésben megállapítást nyert az is, hogy az állami iskolákban az oktatás és a nevelés szigorúan vallás-erkölcsi alapokon történik, s ennek megfelelően az állam gondoskodik a hitoktatás díjazásáról, mégpedig a lakosság vallásfelekezeti megoszlásának figyelembevételével. A hitoktatás gyakorlásának ellátása és ellenőrzése érdekében az egyházi főhatóság ellenőrzési jogot gyakorol.

Kitér a szerződés a tanítók iskolán és tanítási időn kívüli díjtalan kötelezettségeire is. Úgymond: *segédkezés az egyházi teendők végzésében, pl.: gyónás, áldozás, körmenetek, istentiszteletek stb., továbbá közegészségügyi teendők: himlőoltás, gyermekek egyéb orvosi gyógykezelése, valamint az úgynevezett népműveltség emelését szolgáló teendők: népkönyvtárak kezelése, gazdakörök és ifjúsági egyesületek szervezése és kezelése, de kötelesek közreműködni egyes közigazgatási közérdekekben, mint például népszámlálás, tankötelesek összeírása, amelyekért „méltányos” díjazásban részesülnek a tanerők.*²⁵

Sőt, a szerződés eme pontja törvényesítette azt a gyakorlatot — amely 1868 óta mindinkább elterjedt —, hogy a pedagógus nem hagyhatta el működésének helyét az ottani pap engedélye nélkül.

Végül a szerződés 20. pontja kimondja, hogy „az esetben ha népoktatásügy törvényhozási rendezése alkalmával az összes elemi iskolák állami kezelés alá vétetnek, ez esetben a jelen szerződés keretében hozandó törvény rendelkezései nyernek alkalmazást.”²⁶

Szerződés kelte: 1907. február hó 22.

Ezzel majdnem egy időben került sor a szegedi községi leányiskola államosítására, illetve az elválasztva a felsőkereskedelmi iskolától, két állami polgári leányiskola szerveződött.²⁷

Évek múltával, az államosítással kétségtelen súlyos pénzügyi és tanügyigazgatási terhektől mentesült Szeged, de csak évek múltával. Ténylegesen a mintegy 130 000 lakosú város túlnyomóan mezőgazdasági népessége számára a pénzügyi adóteher viselésének enyhítése csak évek múlva jelentkezett. *Az államosított iskolák dologi kiadásai változatlanul a várost terhelték. A 38 új tanyai iskola költségeinek terhe is változatlanul súlyos többletet jelentett a kisbérlők, a törpebirtokos parasztok tízezreinek.* De már a viszonylag csekély összeget jelentő tandíj eltörlése is az állami iskolákban némi könnyebbülést hozott számukra, hisz igen sok szegényparaszt-

²³ Utasítás a polgári községek számára a népiskolai közoktatást rendező 1868-i XXXVIII. és 1876-i XXVIII. tc. végrehajtása tárgyában. Bp. 1876. 33.

²⁴ Utasítás az állami elemi népiskolák gondnoksága, az állami elemi népiskolák tanítói, illetve igazgató-tanítói számára, az 1868. évi XXXVIII., 1876. évi XXVIII., 1907. évi XXVI. és az 1908. évi LXVI. törvénycikk végrehajtása tárgyában. Kiadta a VKM 1909. Budapest Egyetemi Nyomda. 116.

²⁵ A szerződés 13. p. 4.

²⁶ Uo. 6.1.

²⁷ CsmL. IV. B. 1425. I. ált. KB iratok 895/1908. KB sz. irat.

nak — sok helyen 8-10 gyermek volt a családban —, nemcsak tanszerre és tandíjra nem tellett pénze, *de cipőre és ruhára sem. Többezer családnak örömhírként hatott az a bejelentés, hogy az állami iskolákban nem kell tandíjat fizetni szeptembertől — akkor lép életbe az ingyenes oktatásról szóló törvény,*²⁸ *csak hogy ez a könnyítés is 1910 szeptemberétől vált valósággá.*

Az államosítási szerződés értelmében még a város kötelezettségeként építendő 38 elemi iskola igen terhes öröksége maradt a szegediekre, mivel annak végrehajtására két évet pazaroltak el a telekátírásokra és kisajátításokra. Mindamellet — az országos sajtó is figyelemmel kísérte a szegedi és más megyebeli iskolák államosításának ügyét, eredményeit, kultúrbotrányszerű helyzetéről adtak híreket Szegedről, mivel ismertté vált, az állam, a kincstár immel-ámmal teljesítette a magára vállalt kötelezettségeket. A *Tanító* című hetilap például „Kultúrbotránny Szegeden” címmel arról számolt be olvasóinak, hogy az állam nem teljesíti az 1907-ben Szeged városával megkötött államosítási szerződés előírásait. *S míg a város négy év alatt — a megkötött szerződés óta, eltelt négy év alatt — 40 000 koronát fizetett be az államkasszába, az állam, most amikor építeni kellene az iskolákat, azt mondja: „fedezet hiányában a kérelem nem teljesíthető.”*²⁹ „Felsőtanyán — írja a cikkíró — olyan a helyzet, hogy ott egy sor iskola gazdátlanabb az útszéli csárdánál.” Megírja, hogy a *győriszéki* (1854-ben épült) *iskolán már alig van vakolat, a szél átsüvíti a repedezett vályogokon, a gajgonyai iskola* (1854-ben megnyitott) *összedőléssel fenyeget, az ószeszéki iskola* (1853-ban nyílt meg.) *pedig olyan rozoga, hogy abban az új tanító csak két napig mert tanítani... s azóta az iskolában nem volt tanítás.*³⁰

A már fél évszázada fennálló iskolák egy része — már korábban épült gazdaházból, néhol csárdából átalakítva, megtoldozva, s javítva vált a művelődés tanyai otthonává. S ezek többsége nem égetett téglából épült, hanem vályogból. *Új iskola építésére az állam és a felekezetek a legkevésbé vállalkoztak, s ugyanígy a nagybirtokosok, mint például a Pallaviciniek, akik kötelezettek voltak iskolát alapítani és fenntartani a birtokaikon dolgozó cselédek, zsellérek gyermekei taníttatására. A város pedig — a szerződés szerint — csak az állami szubvenciók és kölcsönök folyósítására számítva, várt az új építkezésekkel és a régi iskolák helyrehozatalával.*

*1914-ben Szeged városának 93 elemi iskolája volt, az 1906—7. tanévi 67-tel szemben. A gyarapodás összesen tehát 26 iskola.*³¹ Holott erre az időre 105 elemi iskolának kellett volna lennie, ha a tervet realizálják. A közigazgatási bizottságnak az 1908/1909. tanévről készült jelentésben az olvasható, hogy „a népoktatási tanintézetek száma 86 volt.”³² Két év alatt az elemi iskolák a tanyai körzetekben tizenkilencel szaporodtak. A jelentés szerint a külterületi iskolák államosítása befejeződött „s hozzá kell fogni a belterületi elemi iskolák államosításához”. Erre azonban nem csak idő nem volt már, de ez elől a vallás- és közoktatásügyi miniszter is elzárkózott, kivétel ez alól a már fentebb említett polgári leányiskola.

Az első imperialista világháborút megelőző években már az erőteljes háborús katonai felkészülés korában, a kormány fontosabb államérdeknek tekintette a fegyveres költségvetés növelését. Mindez nem vetette vissza a haladó polgári pedagógusok képviselőit és a szocialista tanítómozgalmat abban, hogy követeljék a közoktatás feletti klérus-uralom megszüntetését, s a népoktatás, a közművelés intézményének,

²⁸ Szegedi Napló, 1909. ápr. 2. 9.

²⁹ Tanító. A Magyarországi Tanítóegyesületek Szövetségének hetilapja 1911. II. évf. 39. sz. 6.

³⁰ Uo.

³¹ Statisztikai Évkönyv 1913/1914. 250. 1. Bp. 1914.

³² CsmL. Szeged. IV. B. 1425. f. I. ált. KB 29/1910. KB sz.

annak eszköze, az iskolák állami kezelésbe vételét, hogy egységesítsék az iskolai nevelést, az ismeretanyagot, szüntessék meg a tanítók anyagi-egzisztenciális függőségét, s az iskolaszékek élén ne a papok, hanem pedagógus szakemberek döntsének a hatásköri kérdésekben. Követelték a népoktatás demokratikus átalakítását, a népiskola 8 osztályúvá való fejlesztését mind nyíltabban és erőteljesen — amint ez a *Tanítók* és a *Néptanoda* című hetilapok írásaiból is kitűnik.

Mit jelentett az iskolák államosítása a pedagógusokra nézve?

Először is létbiztonságot. Amíg a tanyai elemi iskolákat a község, a város tartotta fenn, a tanítói illetmények el-elmaradoztak, s néhány hónapig vagy évekig is harcolhattak a fizetségért. A város hol fizetett, hol nem. Gyakori okként azzal magyarázták az illetékesek, hogy elmaradoztak az adók, pótdók s nem volt miből fizetni a tanítót. Gyakran rövid idejű volt a „szolgálat” is, a tanítók menekültek a szegény iskolákból. Az államivá minősített iskolák tanítói anyagilag, egzisztenciálisan biztonságosabb és védettebb helyzetbe kerültek.

Másik oldala az ő helyzetükben beállt változásnak az, hogy az állam — a szerződésben foglaltak alapján — szentesítette a néptanítókat sújtó szolgasorsot, kiszolgáltatottságot a helyi hatóságoknak, a papoknak.

Míg korábban Szeged nevezetes volt arról, hogy sehol az országban nem volt annyi községi tanyai elemi iskola mint Szeged külterületén, most az államosítási szerződéssel ez annyiban módosult, hogy a legtöbb állami elemi iskola a főváros után Szeged közigazgatási területén volt található. Az 1908/1909. tanévben a 86 elemi iskolából 40 volt állami, az 1915/14. tanévben a 93 elemi iskolából már 67. Községi volt 16, 2 róm. katolikus, 1 görögkatolikus, 2 izraelita, 1 ágostai evangélikus, 2 magán és 1 református iskola.³³

Debrecennek volt 43 elemi iskolája 1914-ben, s ebből állami 17 volt, Kolozsvár 27 elemi iskolájából állami 9 volt. A megyéket tekintve Csongrád vármegye 283 iskolája közül állami volt 1914-ben 198 iskola, míg Baranya megyében a 414-ből állami csak 5, Kolozs megyében 220-ból 85, Zala megye 451 elemi iskolájából 64 volt állami, Komárom megye 167 elemi iskolájából 9 volt állami, az iskolák többsége a felekezetek és a községek kezelésében állott.³⁴

A szegedi és más megyebeli népiskolák államosítása csekély eredményeket hozott, gyökeres fordulatot pedig csak az hozott volna, ha a közoktatás egész rendszerét megreformálják, ez azonban már a társadalmi viszonyok mélyreható átalakulását is megkövetelte.

Tegyük hozzá, hogy Szeged vezetőinek nem állt szándékában teljesen lemondani a város által létesített iskolákról, így önként mentek bele egy „félíg” államosítási egyezménybe, vállalva a pénzügyi terheket.

IRODALOM

- Bellér—Felkai—Ravasz—Simon* (1961), A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Budapest.
- Lévay F.—Morlin E.—Szuppán* (1893), Magyarországi Népoktatásügy Szervezete és Közigazgatása I. k. Kiadta a VKM. Budapest.
- Szegedi Iskolaszék* (1891), Szegedi Tanyai Népiskolák Értesítője 1890—1891. tanévben. Szeged.
- Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (V. K. M.) (1907), Állami Elemi Népiskolák az 1906/907 tanévben. Budapest.

³³ Statisztikai Évkönyv 1913—1914. évről Bp. 1914. 250.

³⁴ Id. mű 243—250.

- V. K. M. (1909), Utasítás az állami elemi népiskolák gondnoksága és az áll. elemi népiskolák tanítói, ill. igazgató-tanítói számára a VKM 1909. április 30-án kelt 53.000. sz. alatti engedélyével. Egyetemi nyomda.
- V. K. M. (1928), Tankötelezettség és népiskolai szervezet Európában és az Egyesült Államokban. Budapest.

**DIE VERSTAATLICHUNG DER DÖRFISCHEN VOLKSGRUNDSCHULEN
AUF DEM VERWALTUNGSGBIET DER STADT
SZEGED IM JAHR 1907**

István Sárközi

Typisch für die Einrichtung der ungarischen Volksgrundschulen in den Jahren 1868 bis 1948 war, daß es, gemäß des Volksbildungsgesetzes XXXVIII. von 1868, den Kirchen, den Gemeinden, dem Staat und privaten Trägern gestattet war, Volksgrundschulen zu gründen und zu unterhalten. Der Verfasser der Studie untersucht, was die Szegediner Jurisdiktion, die einen besonderen Rechtsstatus besaß, und den Staat veranlaßten, um die 1850 von der Stadt gegründeten und danach von ihr unterhaltenen 40 dörfischen Volksgrundschulen in staatlichen Besitz zu überführen. Die Schulen der Stadt mußten auf einem riesigen Verwaltungsgebiet, das eine Ausdehnung von 816 km² hatte, unterhalten werden, und auf dem, wegen der großen Entfernungen zwischen den verstreut liegenden Meierhöfen, ein großer finanzieller Aufwand entstand, materielle Opfer zu leisten waren und eine harte Steuer erhoben werden mußte, um die Grundlage für die Bildung, die Bedingungen für den elementaren Schulunterricht zehntausender Bauern zu schaffen. Da nach dem Schulpflichtgesetz alle Schulpflichtigen Kinder in der Schule eingetragen werden mußten und die Klassenräume stark überfüllt waren, bedurfte man neuer Schulen. Zur Finanzierung hätte die Bevölkerung mit einer nicht zumutbaren Erhöhung der Schulergänzungssteuer belastet werden müssen. Der Verfasser untersucht die Vorteile und Folgen des am 7. Februar 1907 von den Regierenden der Stadt und den Beauftragten des Staates in 20 Punkten formulierten Vertrags über die Verstaatlichung.